

Будна М. В.,

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

ДИФЕРЕНЦІЙНІ КОНСТИТУЕНТИ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ЗАВЕРШЕНОСТІ

Стаття присвячена аналізу семантичної категорії завершеності у сучасній англійській мові. Виявлено сфери її функціонування та встановлено її взаємозв'язки з іншими семантичними категоріями.

Ключові слова: категоризація, функціонально-семантичне поле, функціонально-семантична категорія, завершеність, понятійна категорія, семантична функція.

Статья посвящена анализу функционально-семантической категории завершенности в современном английском языке. Выведены сферы ее функционирования и установлено ее взаимосвязи с другими семантическими категориями.

Ключевые слова: категоризация, функционально-семантическое поле, функционально-семантическая категория, завершенность, понятийная категория, семантическая функция.

The article deals with the analysis of the semantic category of completeness in modern English. The scope of its functioning has been discovered and its correlations with other semantic categories have been determined.

Key words: categorization, functional semantic field, functional semantic category, completeness, conceptual category, semantic function.

Категоризація – це одна з базових методологій сучасної теорії пізнання і лінгвістики, яка, зокрема, розкриває загальні принципи пізнавального процесу і формування знань – того, як людина пізнає навколишній світ, у якій формі і яким чином зберігає отримані знання, в тому числі (і в першу чергу) з допомогою мови. Питанням категоризації присвячено чимало праць. Зокрема, американська дослідниця Е. Рош започаткувала новий підхід до категоризації у мові, що отримав назву “прототипного підходу” або “теорії прототипів”. Відповідно до цієї теорії, в процесі категоризації виділяються різновиди, які розглядаються як прототипи, тобто ті члени, які з максимальною повнотою втілюють характерні для даної категорії ознаки [11]. М.М. Болдирев зазначає, що існує два підходи до визначення прототипів: психологічний, який передбачає, що прототипом є ті члени категорії, що першими спадають на думку та розпізнаються; у другому підході мова йде про різні типи концептів. Отже, прототип – це концепт, що лежить в основі формування категорії та визначає її зміст. [4, с. 82-83]. Оскільки категоризація обумовлена не об'єктивним характером меж між предметами та явищами, а когнітивними здібностями людського розуму, то межі багатьох категорій розмиті і між ними можуть існувати перехідні зони. Прикладом таких перетинів з іншими категоріями є структура, яку утворює **семантична категорія завершеності**. Завданням даної статті є виявити суть цієї семантичної категорії, сферу її функціонування, та характер її взаємодії з іншими семантичними категоріями.

Категорія завершеності не має однозначного тлумачення в сучасній лінгвістиці. Однак, заснована на таких універсальних поняттях як завершення і кінець, вона є дотичною до багатьох інших, вже чітко окреслених семантичних категорій, таких як категорії аспектуальності, темпоральності, перфектності, граничності, фазовості та ін. Але разом з тим, у дослідженнях сучасних лінгвістів вона розглядається, на нашу думку, частково або занадто вузько, здебільшого як завершення дії або процесу. Так, О.Н. Кайсарова вважає способами вираження завершеності дії в англійській мові форми Past Indefinite і Present Perfect і розглядає їх у взаємозв'язку із лексичним значенням дієслів [11]. С.В. Кузьміна концентрує увагу на семантиці дієслів із значенням знищення [12]. В.Г. Гак висвітлює завершеність у рамках лексико-семантичного поля кінця [8].

Основним теоретичним підґрунтям нашого дослідження є **теорія функціонально-семантичного поля (ФСП)**, введена в науковий обіг О.В.Бондарком. **ФСП** ґрунтується на **функціонально-семантичній категорії (ФСК)**. Критерієм виділення такої категорії є спільна семантична функція взаємодіючих елементів різних мовних рівнів, наявність відомого семантичного інваріанту і диференціальних семантичних ознак цих елементів [5, с. 18]. Для мовних одиниць різних рівнів характерна наявність не спільної семантичної ознаки, а спільної функції, що виправдовує розгляд таких груп як функціональних. У нашому випадку це **функція вираження завершеності**.

Отже, пропонуємо розглянути **завершеність як функціонально-семантичну категорію**, а ФСП завершеності як таке, що має поліцентричну структуру. Ми виділили у ньому такі мікрополя: **завершення дії / процесу, просторове завершення та часове завершення**, а також **кількісне та якісне завершення**.

Поле **завершення дії / процесу** взаємодіє з іншими полями: перфектності, темпоральності, аспектуальності, таксису, граничності, фазовості. Домінантою завершення дії виступають граматичні форми перфекту. Адаже саме дієслово у перфектних формах передають завершення дії найбільш однозначно і використовуються найбільш систематично. Тому беззперечно існує перетин категорії завершеності із ФСП **перфектності**.

Проте, хоча й основним семантичним компонентом перфектності є завершеність дії, перфектні форми не завжди відображають саме це значення. Наприклад, у реченні “*I have lived in the country all my life*” [BNC] перфект позначає лише продовженість дії до теперішнього моменту, але не її завершеність. Справа в тому, що значення, виражене перфектом, залежить і від семантики самого дієслова. Є ряд дієслів, які мають семантичний компонент **граничності**, що є суміжним до поняття завершеності. О.В. Бондарко стверджує, що граничність, як “значення повноти (вичерпності)”, часто є основою аспектологічних досліджень [6, с. 125]. К. Тенні визначає граничність як “здатність будь-якої події мати визначене, чітко виражене, природне завершення у

часі” [12, с. 135]. Отже, граничність – це здатність дієслова виражати дію, яка не може тривати після досягнення свого завершення (*to arrive, to bring, to break, to catch, to come, to sit down, to bring, to drop, to discover, та ін.*). Перфектні форми таких дієслів у більшості випадків виражають завершеність дії, навіть якщо вона тривала протягом певного періоду часу:

“It is a wonderful feeling to be able to experience the strength, suppleness and stamina that you have built up over the last three weeks” [BNC].

На противагу граничним дієсловом **неграничні дієслова** позначають процеси, внутрішньо необмежені досягненням певної межі (*to go, to sit, to carry, to exist, to sleep, to live, to belong, to enjoy, to consist, to be, to love, to stand, to lie, та ін.*). Однак більша частина дієслів в англійській мові може представляти процес як граничний, так і неграничний, залежно від контексту (*to build, to turn, to move, to laugh, to feel, та ін.*), наприклад:

The Serbs have moved into the town, murdering the inhabitants and pillaging the houses [BNC] (граничне значення).

Over the years the plants have moved around to wherever suits them best, so that the effect is almost as natural as you could hope for in an aquarium [BNC] (неграничне значення).

Граматична форма Past Indefinite теж може мати сему завершення, але тільки якщо дієслову притаманна його внутрішня граничність або воно є граничним у відповідному контексті:

1) *She felt the slap across her own face* [BNC] (граничне значення).

2) *He felt perfectly calm as he entered the shop* [BNC] (неграничне значення).

Таким чином, без сумніву існує прямий взаємозв'язок між семантикою завершення дії і граничністю дієслів, а форми Present Perfect і Past Indefinite можуть виражати як завершену, так і незавершену дії, залежно від граничного чи неграничного значення дієслів, або ж безпосередньо від контексту.

Постпозитиви¹ є ще одною формою вираження завершеності. На фразові дієслова як засіб вираження аспектуального значення завершеності звернула увагу дослідниця О.І Ванівська. Вона виділила три постпозитивні приставки *up, out, off*, з допомогою яких може бути виражена семантика завершення [7]. Однак, на нашу думку, парадигма фразових дієслів із семою завершення не обмежується лише цим набором. Шляхом суцільної вибірки з лексикографічних джерел виділено постпозитиви, які знаходяться на периферії ФСП завершеності:

1. **Down**: *to break down – зламати(ся) / занедужати; to bring down the price – знизити ціну; to calm down – заспокоюватись; to close down – закриватися / закінчувати роботу; to cut down – зменшувати; to get down – спускатися / злізати, to knock down – збити / повалити; to lay down – прокладати / встановлювати (правила, принципи); to let somebody down – підводити когось; to lie down – лягати; to put down – класти; to sit down – сідати; to turn down – вимикати; to write down – записувати.*

2. **In** також вживається у сполученні з дієсловами руху, виражаючи спрямованість дії всередину чогось. У цьому випадку в часті відповідає в українській мові дієслівному префіксу *у(в)-*, що надає дієсловом семантики завершення: *to come (go, walk, get) in – увійти, to run in – вбігти, to drive in – в'їхати, to fly in – влітати, to break in – вдертися / вриватися / встрявати, to check in – поселятися в готель, to drop in – зайти / завітати, to fall in love (with) – закохатись в когось, to fill in – заповнити, to get in – прибути, to give in – поступитися, to hand in – вручити / подавати, to include in – включити в, to interfere in – втрутитися в, to succeed in – вдаватися.*

3. Дієслова і вирази з прийменником **into**: *to break into – вламуватися, to change (to turn) into – перетворитися в, to come into – зайти, to come into being виникати / з'являтися, to come into (in) force – вступити в силу, to convert into – перетворити в, to divide into (in) – ділити на, to flow into – втікати, to get into the habit – звикнути, to put into – класти в, to run into – випадково зустріти / наїттовхнутися.*

4. Прийменник **out of** із значенням *із* вживається для позначення напрямку дії зсередини, з чогось (проти-лежний за значенням прийменнику *into*). Дієслова, за якими слідує прийменник *out of*, здебільшого відповідають в українській мові дієсловом із префіксом *ви-*: *walk out of – вийти з, take out of – витягти, run out of – вибігти.*

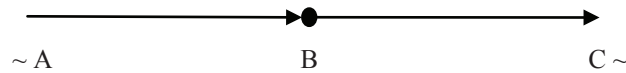
5. Дієслова руху, за якими слідує постпозитив **over**, відповідають в українській мові дієсловом із префіксом *пере-*, що здебільшого позначає спрямованість руху через певну межу: *to climb over – перелазити, to jump over – перестрибувати, to fly over – перелітати, to go over – переходити, to throw over – перекидати, to do over – переробляти, to go over – переходити (на чийсь бік), to run over – переїхати (когось)*

6. Простежуємо також перетин ФСК завершення дії із ФСК **фазовості**², адже одним з її аспектів є значення кінцевої фази, наприклад, *stop, finish, quit, end, та ін.* Для порівняння – дієслова із значенням “довготривалої” дії: *to go, to write, to work, to stand, to talk та ін.* Інколи опозиція початку і кінця нейтралізується при трансформації процесу, дії чи стану в подію, утворюючи одне ціле. Прикладом такої трансформації можуть бути іменники-події на противагу процесам: *birth – giving birth, end – bringing to an end, finale – finishing, incident – happening, collision – colliding, failure – failing, fatality – dying, miracle – working miracles.* У свідомості мовця вони постають як події, а не як процес.

В.Ю. Апресян розуміє поняття “початку” як таке, яке вказує на відсутність дії до певного моменту, а поняття “кінця” вказує на те, що у певному моменті не було процесу, який був до того. Тобто “припиняти” означає “починати не” [2: 47]. Таким чином, ще одним прикладом того, як семантика понять початок і кінець накладається є випадок, коли кінець стає новим початком:

¹ Цей термін запропувала Н.Н. Амосова [1: 131-135].

² Фазовість – функціонально-семантичне поле, яке ми розуміємо як систему мовних засобів різних рівнів, що взаємодіють і пов'язані з характером розгортання дії у часі [3].



Це відбувається у темпоральному контексті. Прикладом можуть бути лексичні засоби, які вказують на завершення, але, окрім функції "досягти завершення", вони у своїй основі мають ще якусь певну мету. Після досягнення цієї мети кінець стає новим початком: *to ripen* (дозрівати, поспівати) – вказує на завершення процесу досягання, але водночас і на початок стану достиглості плоду; *to arrive* (прибувати, досягати) – на завершення процесу руху об'єкту до певної точки і водночас на початок стану перебування його у цій точці; *to culminate* (досягати вершини, апогею, кульмінаційної точки) – на завершення першої фази процесу і на початок іншої, нової фази; *realization* (реалізація, усвідомлення) – на завершення процесу втілення задуму або пізнання і на початок стану чинності чи свідомого сприйняття; *to conclude* (завершувати, дійти висновку) – на завершення процесу мислення і на початок процесу володіння цими знаннями і т. д.

Водночас є низка лексичних засобів, які не передбачають нового початку, функцією яких є виразити завершення заради самого завершення, наприклад: *to abolish* (знищувати, руйнувати, покласти кінець); *to abrogate* (скасовувати, анулювати); *for good and all* (назавжди і безповоротно); *to the bitter end* (до самого кінця); *to obliterate* (стирати, знищувати, скасовувати).

Мікрополя **просторового і часового завершення** не мають чітко вираженої домінанти. Їхні ядра представлені лексичними та фразеологічними засобами, яким часто притаманні семи як просторової, так і часової завершеності, наприклад: *entire, whole, final, throughout, from beginning to end, at the end*; лише просторової завершеності: *from top to bottom, backward and forward, destination, terminal, every inch, all over the world*; лише часової завершеності: *to the bitter end, for good and all, consummation, in the end, at last, after all*, та ін. Прислівники *by* (вказівка на граничний строк), *to* (вказівка на часову границю, закінчення терміну), *till/until* (значення "до якогось моменту") є прикладами вираження власне часової завершеності. Однак, наведені приклади просторового і часового завершення не є ізольованими і майже завжди у контексті пов'язані із завершенням певної дії чи процесу.

До периферії ФСП завершеності входять засоби синтаксичного рівня мови, а саме підрядні речення наслідку, які вказують на результат дії, позначеної групою присудка головного речення, а отже здебільшого і на його завершеність:

Do you want to show a raising of hands so that we can assure your agreement. [BNC]

Putting both hands on her head so that he could tilt it up towards him, he said: [BNC]

Якщо виокремити дієслівний іменник *a raising* і форму Participle *putting* з контексту, вони не матимуть семи завершення, але результат, виражений підрядними реченнями наслідку, надає їм такої семантики. В таких випадках визначальним є сполучник *so that*.

В інших типах наслідкових речень, які приєднуються до головного речення безсполучниково, теж спостерігаємо сему завершеності, але вже іншої – **якісної**. У цих випадках у головному реченні присутні кореляти, що передають додаткове значення ступеня: прислівник *so* або вказівний займенник *such*, а підрядне речення наслідку підводить певну межу вираженої прикметниковими словосполученнями якості, після якої настає результат:

I'm so pleased with myself I shout it out. [BNC]

Sometimes I feel so lonely, so sick of my own thoughts, that I let him. [BNC]

He had such a nice voice that she looked up with a smile, expecting to see a nice, kind face to match. [BNC]

Мікрополя **якісної і кількісної завершеності** також тісно переплітаються. Домінантою вираження цієї семантики ми вважаємо форму найвищого ступеня порівняння прикметників і прислівників, оскільки ця граматична категорія виражає певну кінцеву межу якості або кількості. У цьому випадку ФСП завершеності перетинається із ФСП компаративності. На периферії, окрім вже згаданих наслідкових речень, знаходяться одиниці лексичного рівня: *in full, completely, through and through, out and out, utterly, to the utmost, head over heels, to the limit, to the full, to be at one's best*, та ін. Вони теж нерідко асоціюються із якісною або кількісною завершеністю. Сюди ж можна віднести фразеологічні одиниці: *with all one's force* – зі всіх сил; *with all one's heart* – від усього серця / від усієї душі; *with all one's soul* – від усієї душі / від усього серця; *with all speed* – якомога швидше; а також словосполучення з прийменником *beyond* з так званою позамежевою семантикою, яка пов'язана із перетином певної межі: *beyond belief* – неймовірно; *beyond doubt* – поза сумнівом; *beyond hope* – безнадійно; *beyond one's expectations* – понад очікування когось; *beyond one's strength (power)* – понад сили когось; *beyond one's understanding / comprehension* – понад чиесь розуміння.

Отже, розрізняємо **понятійні (концептуальні) категорії** і **мовні семантичні функції**. Понятійні категорії з одного боку є відображенням властивостей реальної дійсності, а з другого, опираються на мову. Що стосується семантичних мовних функцій, то вони є результатом процесу мовної інтерпретації понятійних категорій в мові. Завершеність ми розглядаємо як семантичну категорію, яка є мовною інтерпретацією понятійної категорії завершення / кінця, статус якої визначається появою у свідомості людини переходу присутності певного поняття, про яке йде мова, у його відсутність (перехід присутності руху, процесу, якості, повноти якості чи кількості, та ін. у їх відсутність).

Таким чином, ФСК завершеності лежить в основі складної структури ФСП завершеності, яке не тільки є суміжним з іншими ФСП (перфектності, темпоральності, аспектуальності, таксису, граничності, фазовості), але й має поліцентричну структуру з мікрополями завершення дії / процесу, просторового завершення та часового завершення, а також кількісного і якісного завершення, які перетинаються, накладаються і взаємодіють один з одним.

Література:

1. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии / Н. Н. Амосова. – Л., 1963. – 250 с.
2. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика // Избранные труды. Том I. – 2-е издание. – М. : Языки русской культуры, 1995. – 464 с.
3. Божеску М. Г. Інгресія та інхоативність як корнляти зачинної фазовості у сучасній англійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2007. – 31 с.
4. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : Курс лекций по английской филологии. – Тамбов : Издательство Тамбовского университета, 2000. – 123 с.
5. Бондарко А. В. К проблематике функционально-семантических категорий (глагольный вид и “аспектуальность” в русском языке) // Вопросы языкознания. – 1967. – № 2. – С. 18-31.
6. Бондарко А. В. Проблемы грамматической семантики и русской аспектологии / Бондарко А.В. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1996. – 220 с.
7. Ванівська О. І. Фразові дієслова в англійській мові як засіб вираження аспектуального зачення завершеності в Британському національному корпусі (BNC) // Лінгвістика XXI століття : нові дослідження і перспективи. – 2011. – № 33. – С. 46-51.
8. Гак В. Г. Семантическое поле конца // Логический анализ языка. Семантика начала и конца / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Индрик, 2002. – С. 181-194.
9. Кайсарова О. Н. Функционально-семантическая категория завершенности в английском языке и речи : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Волгоградский государственный университет. – Волгоград, 1994. – 16 с.
10. Кузьмина С. Е. Семантика английских глаголов со значением уничтожения : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Нижегородский государственный лингвистический университет им. Н.А. Добролюбова. – Нижний Новгород. – 2006. – 26 с.
11. Rosch E. Natural categories // Cognitive psychology, 1973. – V. 4. – P. 328-350.
12. Tenny C.L. Aspectual Roles and the Syntax-Semantics Interface / C.L. Tenny. – Dordrecht : Kluwer Academic Publishers, 1994. – 327 p.